STUDIA LITTERARIA
irodalom- és kultúratudományi folyóirat
2013/3–4

Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban

Prédikáció, meditáció és imádság

Knapp Éva

„Ex mellifluis verbis"*

Martin von Cochem (Linius, 1634–1712) imádságoskönyve magyarul (1681)

A kora újkori imádságirodalom kutatása Magyarországon jelentős múltra tekinthet vissza.[1] A nyomtatott imádságoskönyvek időben körülhatárolt, felekezeti szempontú számbavétele nyomán készült Incze Gábor és Gajtkó István munkája, melyet Holl Béla két kézirata követett az 1950-es években.[2] Azóta további részbibliográfiák, „mintavételek", vizsgálatok és tervezetek készültek, készülnek.[3] Ugyanakkor mindmáig hiányzik a kérdéskört nem csupán bibliográfiailag, hanem részleteiben, a műfajt az egykori európai történeti és irodalmi kapcsolatrendszerével együtt megközelítő elvi-elméleti alapvetés. Egy ilyen sokrétű, kiterjedt módszertanú vizsgálat elkészítése a problematika összetettsége miatt – véleményem szerint – ma még korai lenne. E sommásnak tűnő megállapítás indoklására talán elegendő, ha utalok a kéziratos és nyomtatott imádságos- és énekeskönyvek jórészt tisztázatlan kapcsolatrendszeré-

---

* Gertrude D'Helfta, *Oevres spirituelles*, IV, *Le Héraut*, éd. et trad. Jean-Marie Clément, les Moniales de Wisques, Bernard de Vregille S.J., Paris, Cerf, 1978, 8, 15–16. A tanulmány az itt közölttől eltérő teljes terjedelmű változata részlet a *Martin von Cochem imádságoskönyvei Magyarországon* című készülő munkából.

[1] Nem célom a téma historiográfiai áttekintése. Mindössze utalok néhány, a választott téma szempontjából lényeges vizsgálatra.

[2] Incze Gábor, *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*, Debrecen, 1931 (Különnyomat a Theologiai Szemle 1931, 1–4. számából); Gajtkó István, *A XVII. század katolikus imádságirodalma*, Bp., Élet, 1936; Holl Béla, *A XVIII. századi magyarnyelvű imádságoskönyveink bibliográfiája*, Pestújhely, 1955 (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Holl Béla hagyatéka, saját kéziratok, 120. tétel); Uő, *A magyarnyelvű nyomtatott katolikus imádságoskönyveink bibliográfiája*, Bp., 1958 (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Holl Béla hagyatéka, saját kéziratok, 121. tétel).

[3] Így például Esze Tamás, *A magyar* Praxis Pietatis: *Kiadástörténeti tanulmány*, Bp., Tankönyvkiadó, 1963; Szelestei N. László, *Ráday Pál* Lelki hódolás *című imakönyvének kiadásai = Ráday Pál: 1677–1733: előadások és tanulmányok születésének 300. évfordulójára*, szerk. Esze Tamás, Bp., Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1980, 400–423; Juliane Brandt, *Szikszai utódai: Református imádságos könyvek a 19. század második feléből, mint mentalitástörténeti forrás, I–II*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, IX, 1999, 111–141; X, 2002, 141–162; Csepregi Zoltán, *Magyar pietizmus 1700–1756*, Bp., Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000; Knapp Éva, *Officium Rákóczianum: Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Bp., Borda Antikvárium, 2000; Gábor Csilla, *A katolikus áhítati irodalom Erdélyben a 17. században* = G. Cs., *Religió és retorika*, Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2002, 235–256; Szigeti Jenő, *A 18. század első felének magyar protestáns imádságirodalma*, A Ráday Gyűjtemény Évkönyve, X, 2002, 81–103; Fazakas Gergely Tamás, *Siralmas imádság és nemzeti önszemlélet: A lamentációs és penitenciás sírás a 17. század második felének magyar református imádságoskönyveiben*, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012; Bajáki Rita, *Javaslat az 1800 előtti katolikus imádságoskönyvek feldolgozására = Lelkiségtörténeti számvetés*, szerk. Szelestei N. László, Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 2008, 91–96.

re, a szövegátvételek és -változatok „labirintusára"; arra, hogy gyakran azonos vagy egymáshoz közel álló tartalmú összeállítások jelentek meg eltérő vagy közel azonos címeken.[4] Továbbá, hogy voltak olyan időszakok, amikor tiltották a szerzők és összeállítók nevének feltüntetését a nyomtatott imádságoskönyveken.[5]

A nyomtatásban megjelent 17–18. századi társulati kiadványok irodalomkínálatának és művelődési programjának elemzésekor foglalkoztam először a *Mennyei követek*, a *Len kötelecske* és az *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című munkákkal. Megállapítottam, hogy a több kiadásban megjelent, ferences kordás társulatoknak szánt *Len kötelecske* című kézikönyv[6] imádságokat tartalmazó része jelentős mértékben válogatás az *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* című kiadványból.[7] A 18–19. századi magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek jegyzékének összeállításakor[8] ismételten felfigyeltem a jezsuita Ágoston Péter (1618–1689)[9] személyéhez kötött *Mennyei követek* (1681) című összeállításra.[10]

A *Mennyei követek*et hiába keressük Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár*a első kötetében. Szabó igyekezett pótolni a mulasztást, amikor 1878-ban a *Régi magyar könyvészeti adalékok* című közleményében a „Ferenczi Jakab"-tól említett kötetet[11] Ágoston Péter „legutolsó magyar munká"-jaként téves megjelenési évvel (1685) közölte.[12] A helyes megjelenési évet (1681) Rosty Kálmán tette közzé, aki Katona Istvánra hivatkozott. Katona Szörényi Sándor kézirataiból merítette a mű ismeretét.[13] Rosty adatait – a kötetből példányt továbbra sem ismerve – Sztripszky Hiador megismételte.[14] Gajtkó a Jézus Szíve-tisztelet és a misztika iránti érdeklődés emlékeként mutatta

[4] Vö. pl. Knapp Éva, *Codex Germanicus* (A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Germ. 3. jelzetű kódexének fakszimile kiadása, magyar és német nyelvű kísérőtanulmány-melléklettel), Bp., Helikon, 1993; Uő, *Gilgengart: Egy német nyelvű imádságoskönyv a 16. század elejéről*, MKsz, 1994/2, 130–154.

[5] Martin Svatoš, *Úvod do kapitoly: Literatura a rétorika jesuitů = Bohemia jesuitica 1556–2006*, II, ed. Petronilla Cemus, Praha, Univerzita Karlova v Praze Nakladatelství Karolinum, 2010, 777–791, itt: 790.

[6] A társulati kézikönyv kiadványtípusról lásd Knapp Éva, Tüskés Gábor, *Vallásos társulatok Magyarországon a XVII–XVIII. században*, Néprajzi Látóhatár, 1992/3–4, 8–36; Knapp Éva, *Pietás és literatúra: Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban*, Bp., Universitas, 2001, 156–166.

[7] Knapp, *Pietás és literatúra, i. m.*, 124–125. Megállapításaim félreértelmezett populáris adaptációját lásd Fáy Zoltán, *Atyafi szent szüzek (Rejtőzködő Magyarország)*, Magyar Nemzet, 2009. április 25.

[8] Knapp Éva, *A magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek jegyzéke (1701–1920)*, Bp., 2011, Kézirat, 275 oldalon 5673 tétel.

[9] Ladislaus Lukács, *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I.*, II, *(1601–1640)*, Romae, Institutum Historicum S. I., 1982, 534.

[10] Holl, *A magyarnyelvű nyomtatott, i. m.*, 15, Nr. 34; 26, Nr. 70.

[11] Ferenczy Jakab, Danielik József, *Magyar írók: Életrajzgyűjtemény*, [I], Pest, Szent-István-Társulat, 1856, 1. A megjelenési év itt helyes: 1681.

[12] Szabó Károly, *Régi magyar könyvészeti adalékok*, MKsz, 1878/6, 313–319, itt: 316–317.

[13] Rosty Kálmán, *Pótló adatok a magyarhoni Jézus-Társaság könyvészetéhez 1711-ig*, MKsz, 1881/4–5, 227–239, itt: 231.

[14] Sztripszky Hiador, *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez: Pót-*

be az imádságoskönyvet, fordításként kezelte, s tartalmának ismerete nélkül kijelentette, hogy benne Ágoston Nagy Szent Gertrúd és Hacheborni [!] Szent Mechtild „magánájtatosságait ültette át magyarba".[15]

A *Mennyei követek* nagyszombati kiadásából jelenleg tudomásom szerint két példány létezik, az egyiket Turócszentmártonban (Martin, Slovakia) a Slovenská Národná Knižnica őrzi, a másik Firenzében (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze) tanulmányozható.[16] A munka második kiadása – Ágoston nevének elhagyásával – jezsuita gondozásban, a kassai városi tanácsnak ajánlva jelent meg 1727-ben Kassán.[17] Későbbi kiadása jelenleg nem ismert.

A *Len kötelecske* című társulati kézikönyv ma ismert kiadásai 1720–1768 között jelentek meg. A munkát – bár a nemzeti bibliográfia Németh Péter, illetve Pordányi András szerzőségéhez is kapcsolja[18] – minden valószínűség szerint egy ma név szerint ismeretlen, föltehetően Pozsonyban élő mariánus ferences szerzetes kompilálta. Németh Péter és Pordányi András ugyanis a mariánus ferences rendtartomány provinciálisai voltak, s a kiadványok címlapjai azt tanúsítják, hogy ők nem szerzők voltak, hanem hivatalból engedélyezték a mű megfelelő kiadásainak megjelenését, éppúgy, mint Joannes Capistranus Sebach[er] 1720-ban vagy Sebestyén Pankl 1737-ben. A *Len kötelecske* mind a hét kiadása azonos szöveggel látott napvilágot Pozsony-

---

lások és igazítások 1472–1711, Bp., [s. n.], 1967, nr. 311 (2104), 200.

[15] GAJTKÓ, *A XVII. század katolikus imádságirodalma, i. m.*, 27, 59. Gajtkó tévesen állította, hogy „Gertrud kinyilatkoztatásait tanítványa, Mechtild írta meg". Ez közismert módon fordítva történt. Közös kritikai kiadásuk: *Revelationes Gertrudianae ac Mechtildianae:* opus ad codicum fidem nunc primum integre editum Solesmensium O. S. B. monachorum cura et opera, I, *Sancta Gertrudis, Legatus Divinae pietatis*, accedit ejusdem *Exercitia spiritualia*, II, *Sancta Mechtildis, Liber specialis gratiae*, accedit *Sororis Mechtildis ejusdem ordinis Lux Divinitatis*, Pictavii – Paris, H. Oudin, 1875–1877.

[16] *Menyei követek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egbol vött imádsági.* Mellyeket az dicsiretes nevel tündöklö, Nagy-Szombati, Nemes Nemzetes Fo Biro, és bölcs Tanács költségin ki-bocsátott P. ÁGOSTON Péter jesuita 1681. Nagy Szombatban az Academia bütüivel Srnensky Mátyás által. [ ]^{6}, A^{12}–O^{12}, [ ]^{2} = [12], 335, [4] lap – 12° A vizsgálat során a Szlovák Nemzeti Könyvtár példányát használtam, elsőként az imádságoskönyvek hazai kutatói közül. Szelestei N. László ugyan említi Szent Gertrúd és Szent Mechtild nevét a Jézus Szíve-tisztelet kapcsán, de sem erre, sem a másik két áhítati műre nem hivatkozik. SZELESTEI N. László, *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet kezdeteiről* = Sz. N. L., *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Bp., METEM, 2008, 63–104, itt: 66.

[17] *Mennyei követek, avagy Sz. Gertrudis, és Mechtildis Egböl vött Imádsági.* Mellyeket Az dicsiretes Nével tündöklö, Kassai, Nemes Nemzetes Fö Biro, és bölcs Tanács költségin újonnan ki-bocsátott. Az Kassai Jesus Tarsaságá Akademiájának Typographiája. Kassán az Academiai bötükkel, Frauenheim Henrik János által. 1727. Eszt. [ ]^{5}, A^{12}–L^{12}, M^{8} = [10], 280 lap – 12° Használt példány: Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, B1389. Ágoston Péter nevének feltüntetése nélkül lásd *Magyarország bibliographiája 1712–1860: Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez*, VII, *1701–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű nyomtatványok)*, Bp., OSzK, 1989, 331. (A továbbiakban: *Pótlások Petrik*, VII.)

[18] *Pótlások Petrik*, VII, 300–301, 351, 413. Az állítás téves „ősforrása" valószínűleg SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XI, Bp., Hornyánszky Viktor, 1906, 41–42.

ban és Győrben.[19] A társulati kézikönyv első kiadása (Pozsony, Royer János Pál, 1720) jelenleg nem vizsgálható, mivel az egyetlen ismert példány 20. század végi meglétét csupán egy katalóguscédula őrzi a győri Bencés Könyvtárban, valamint egy, a címlapról készült xerox-másolat tanúsítja az Országos Széchényi Könyvtárban.[20]

Az *Az két atyafi szent szüzek* című imádságoskönyv ma ismert első kiadásából szintén nem áll rendelkezésre a korábban számba vett példány. Egykori meglétét egy részletező, kézzel írt címfelvétel őrzi a budapesti Egyetemi Könyvtárban:[21] *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve, mellyben mennyei, és isteni imádságok, mellyek ezeknek a két sz. szüzeknek részént a Krisztus Urunktúl, részént a szűz Anyától szóval magyaráztattak, részént a Szent Lélektül ki-világosittatván foglaltatnak. A mézzel-folyó könyvekbül az ő meg-világossitásának ki-vétetvén, és a budai típographia által minden ájtatos léleknek hasznára leg-elöször ki-adattatott, és több szép imádságokkal és képekkel újonnan meg-hoszszabittatott* (Budán, 1737. Nyomt. Nottenstein János Györgynél). A címlap szövege szerint az imádságoskönyv „leg-elöször" Budán jelent meg. Ez a kijelentés ellentétben áll a cím további részével, mely szerint a mű „újonnan meg-hoszszabittatott". A példány ismerete nélkül nem dönthető el, hogy a kiadás ezen a címen első kiadás volt-e, vagy a „budai típographiá"-ban az első olyan kiadás, mely egy korábbi – esetleg nem is ezen a címen megjelent – kiadás tartalmát adta közre szövegekkel és képekkel bővítve. Az e címen megjelent imádságoskönyvnek eddig összesen harmincegy kiadását vettem számba 1737–1876 között.

A három áhítati mű kapcsolata

A kiadások bibliográfiai áttekintését és rendezését követően szövegösszevetést végeztem, és a következő stemmában rögzítettem a kiadások kapcsolatát.[22]

[19] Pozsony, 1720; 1723; 1736; 1768; Győr, 1737; 1746; 1749. Knapp, *A magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek, i. m.*, 124–125, 222–223, 242–243.

[20] A címleírás szerint 180 oldal terjedelmű mű jelzete Győrben '342' volt. A címlap xerox-másolata, melynek ismeretét V. Ecsedy Juditnak köszönöm, tanúsítja, hogy az első kiadás a pozsonyi kordás társulat használatára jelent meg. A későbbi kiadások nem kapcsolódtak egy-egy konkrét társulathoz, a magyarországi mariánus ferences provinciában „el-terjedet Korda viselö Atyafiak Congeracziojának" kézikönyveként láttak napvilágot.

[21] Jelzete egykor: Ad 3129.

[22] A *Két atyafi szent szüzek* című imádságoskönyv történetét a kiadástörténet lezárása után önálló munkában vizsgálom meg. Megjegyzem, hogy a *Mennyei követek* (1681) imádságanyagából néhány imádság átkerült más imádságoskönyvek szövegébe is, így például a *Jó illatú rósás-kert*be. Utóbbi imádságoskönyv első kiadása (Sigray Erzsébet Róza ford., *Jó illatu kert […]*, Bécs, A. R. Sichowitzin, 1703 [RMK I, 1664]) példányból nem ismert; az általam használt kiadásokban (Nagyszombat, 1713; 1748; 1754) – nyelvileg részben átalakított formában – három imádság található a *Mennyei követek*ből.

Mennyei követek, Nagyszombat, 1681
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1720*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1723*
Mennyei követek, Kassa, 1727 ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1736*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, 1737*
Az két atyafi szent szüzek, Buda, 1737 ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, 1746*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Győr, [1749]*
↓ ↓
↓ *Len kötelecske, Pozsony, 1768*
Az két atyafi szüzek, Pozsony, 1774
↓
Az két atyafi szent szüzek, [további kiadások: 1778–1876]

A *Len kötelecské*ben található áhítati szövegek jelentős része a *Mennyei követek* (1681) első kiadásából származik, ennek szemelvényes kiadásaként kezelhető. A *Mennyei követek*ben az imádságok előtt olvasható, eltérő tipográfiájú bevezetők – utalással Nagy Szent Gertrúd vagy Hackeborni Szent Mechtild életművére – a *Len kötelecské*ben lényegében változatlanok maradtak, ugyanúgy, mint az ezeket követő imádságszövegek.[23] Ugyanakkor – tekintettel az 1681-es kiadáshoz képest jelentősebb szövegrésszel bővült tartalomra – a *Mennyei követek* 1727-ben megjelent második kiadásának ismerete vagy használata nem feltételezhető az 1727 után megjelent, azonos szövegű *Len kötelecské*k szerkesztési munkálataiban.

A *Mennyei követek* két kiadása között egyetlen tartalmi eltérés fedezhető fel. A második kiadás bővült egy olyan imádságsorozattal, melyhez nincs bevezető szövegrész (*Foganatos öt Imádság. Az világból valo szerencsés és Boldog ki-mulásért*). Valószínűsíthetnénk, hogy ezt a részt a második kiadás ismeretlen kassai, minden bizonnyal jezsuita sajtó alá rendezője készítette és illesztette be.[24] Ugyanakkor ezen imádságok közül az ötödik csaknem azonos szöveggel megjelent már több mint húsz évvel korábban (1700) az 1622-től működő, jezsuita irányítású nagyszombati Szent Kereszt Társulat

[23] Vö. pl. *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 5–6.; *Len kötelecske [...]*, Pater Pordanyi Andras, Szent Ferencz szerzetbéli Magyar-Országi Bóldog Aszszonyi Provinciának Theologusa, Generális Difinitora, Provincialissa Engedelmével. Nyomtattatott Posonban, Royer János Pál által, 1736-dik Esztendőben, 24–25; *Len kötelecske [...]*, Pater Sebestyén Pankl Szent Ferencz Szerzetbéli, Magyar-Országi Bóldog-Aszszonyi Provinciának Generalis Lectora, Habitualis Custossa, és mostani Provincialissa engedelmével. Nyomt: Györben, Streibig Gergely János Kir. és Püsp. Köny-nyomtató által, [1749], 24–25.

[24] *Mennyei követek* (1727), *i. m.*, 243–246. Vö. *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 294–295.

kézikönyvének Szent Kereszt zsolozsmájában.[25] Ennek a társulatnak 1678–1679-ben Ágoston Péter volt a *praesese*,[26] így nem zárható ki a lehetőség, hogy az imádságokat ő írta, eredetileg társulati használatra.

Ez az imádságsorozat rendszeresen megtalálható az *Az két atyafi szent szüzek* 1789 előtti kiadásaiban, jelenlétük bizonyítja, hogy az ezen a címen kiadott imádságoskönyv sajtó alá rendezője a *Mennyei követek* 1727-es kiadását vette alapul. Ezt a megállapítást erősíti az a körülmény, hogy a *Mennyei követek* 1727-es kiadásának imádságszövegei – a tipográfiailag kiemelt bevezetők elhagyásával – azonos sorrendben megtalálhatók az *Az két atyafi szent szüzek* 18. század utolsó évtizedéig megjelent kiadásaiban.[27]

Ágoston Péter: szerző, összeállító vagy fordító?

Ágoston Péter a *Menyei követek* megjelenésekor már évek óta Nagyszombatban élt, ahol gyóntató, prédikátor és társulati elöljáró volt.[28] A szakirodalom ezt az utolsó művét általa írt imádságoskönyvként tartja számon.[29] A *Menyei követek* első kiadásának dedikációjából azonban nem dönthető el pontosan, hogy a címlapon feltüntetett Ágoston Péter szerzői, összeállítói vagy fordítói minőségben „készítette-e" az imádságoskönyvet. Olvasónak szóló ajánlás, nyomtatási engedély vagy tartalomjegyzék – mely segíthetné a választ – nincs a kötetben. A „Páter Agoston Peter Jesuita" formában aláírt, datálatlan *Ajánlo Levelecske* bibliai párhuzamokkal, Aranyszájú Szent Jánosra történő hivatkozással és antik utalással kizárólag az imádságok „erejét" hangsúlyozza, így nem segít a szerzőség eldöntésében.[30] Ágoston fogalomhasználata azt sugallja, hogy az imádságokat Nagy Szent Gertrúd és Hackeborni Szent Mechtild írta.

---

[25] *Myrhából szedett lépes méz [...] Melyben A' Jesus Társaságának Nagy-Szombati Collegiumban való Szent Kereszt Congregatiojának Regulái [...]*, Nagy-Szombat, Academiai Betükkel, Hörmann János által, 1700, 3–4, 12–13; további változata ugyanitt, 19–20. Vö. KNAPP, *A magyarországi nyomtatott imádságoskönyvek*, *i. m.*, 211.

[26] Ladislaus LUKÁCS, *Catalogi Personarum et Officiorum Provniciae Austriae S. I.*, IV, *(1666–1683)*, Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 570, 622.

[27] *Mennyei követek* (1727), *i. m.*, 130; *A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve [...]*, Vátzon Nyomtatt. Ambro Ferentz betüivel, és költségével 1778, 107. – *Mennyei követek* (1727), *i. m.*, 243–246; *A' két atyafi szent szüzek* (1778), *i. m.*, 214–217.

[28] LUKÁCS, *Catalogi Personarum*, II, *i. m.*, 534; vö. 26. jegyzet.

[29] Vö. pl. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, I, Bp., Hornyánszky, 1891, 87. – a *Mennyei követek* megjelenési éve tévesen 1691. Ezt a téves adatot és Szinnyei szócikkét többen másolták, így például a *Magyar Katolikus Lexikon*; *Régi Magyar Költők Tára*, XVII/11, s. a. r. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1986, nr. 55, 165–166, 772–773; GÁBOR, *A katolikus áhítati irodalom*, *i. m.*, 241, 243–244, 254; Uő, *Doctrine – Virtue – Memory: Seventeenth-century Hungarian Devotional Literature in European Context*, Cluj, University Press, 2007, 58.

[30] Így pl. „[...] az menyei követek, vagy imádság ellenségen, erött vevö bizonyos fegyver [...] az menyei követek ollyanok mint az Amalthea edénye, mellyet Daikájának adott volt Jupiter". *Menyei követek* (1681), *i. m.*, [ ]$_{5r-v}$. Az imádságok ajánlásban kihangsúlyozott ereje Ágoston Péter szerint a béke megteremtését szolgálja a török legyőzése által: „[...] édes hazánkot pusztito rablo mahomet fiait meg-szegyenitsék, és Országunkba az békességes csendes életnek olay fáját, mint valami Mennyei galambak visza hozzák [...]." *Uo.*, [ ]$_{6v}$.

A szerzőség meghatározásához – melyre a második kiadás tartalma sem nyújt támpontot[31] – a kötet szövegeiben kerestem fogódzót. Segítséget jelentett az imádságoskönyv végén olvasható *Szent Gertrudis élete*, illetve a *Szent Mechtildis szüz élete* című két szövegrész. A két rövid életrajz ugyanis nem a misztikus Nagy Szent Gertrúdról (1256–1302) és idősebb szerzetestársáról, Hackeborni Szent Mechtildről (1241–1299) szól.[32] Az Ágoston által említett Szent Gertrúd Nivelles-i Gertrúdként ismert, aki idősebb Pipin frank udvarnagy 626-ban született lányaként nem volt misztikus (meghalt 659-ben).[33] Eszerint Ágoston nem tudhatta pontosan, ki az a két szent, akiknek „égből vett" imádságait közreadta a nyomtatványban,[34] s a 16–17. században több nyomtatott kiadásból ismert gertrúdi és mechtildi revelációk[35] ismeretlenek voltak előtte, azaz nem valószínű, hogy ő az imádságoskönyv szerzője vagy összeállítója.

A szerző és munkája

Kézenfekvő, hogy a *Menyei követek* címen megjelent imádságoskönyvet a továbbiakban fordításként kezelem, és eredetijét Martin von Cochem életművében keresem. Erre ösztönzött a Martin von Cochem művei nemzeti nyelvű recepciójának kutatásában a magyar eredményeknél előbbre járó cseh,[36] szlovák és szlovén irodalom- és könyvtörténet. A két utóbbi nemzet bibliográfiai kutatásainak köszönhető, hogy a magyar nemze-

[31] Vö. 17. jegyzet.

[32] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 331–333, 333–335.

[33] Nivelles-i Gertrúdnak volt Magyarországon kultusza, lásd BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, I–II, Bp., Szent István Társulat, 1977, I, 256. Elgondolkoztató, hogy Bálint Sándor ugyan nem ír Nagy Szent Gertrúd és Hackeborni Szent Mechtild kultuszáról, az *Az két atyafi Szent Szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* (Buda, 1737) mégis megtalálható idézett munkája fontosabb irodalmában. *Uo.*, II, 526–527. Megjegyzem, hogy Nagy Szent Gertrúd még feltáratlan magyarországi kultuszáról tanúskodik az a ponyvanyomtatvány, melyet a szegedi Móra Ferenc Múzeum Bálint Sándor hagyatékából őriz a 92/B. 437-84/E/015 jelzeten. A sárbogárdi Spitzer Jakab nyomdájában készült hatoldalas datálatlan (a nyomda Sárbogárdon 1894–1944 között működött) vers kevés konkrét adatot közöl Nagy Szent Gertrúdról, halála évét tévesen 1292-re teszi.

[34] Nagy Szent Gertrúdot és Nivelles-i Gertrúdot gyakran összetévesztették. Lásd Adolf JACOBY, *Gertrudenbüchlein = Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, III, Berlin – Leipzig, Walter de Gruyter, 1931, 706–708; Mathilde HAIN, *Sankt Gertrud, die Schatzmeisterin*, Zeitschrift für Volkskunde, 1961, 75–89; Cornelia ALBERTANI, *Gertrudenbuch oder „Der Gerechte Schatz-Schlüssel von der heiligen Gerdrauti"*, Monfort, Vierteljahresschrift für Geschichte und Gegenwart Voralbergs, 2006/1, 52–63. Vö. még VOZÁRY Katalin, *Mechtild von Magdeburg és a középkori német misztika*, Szeged, [s. n.], 1937.

[35] Ludovicus Blosius, Tilman Bredenbach, Didacus Yepez (Yepes), Joannes Justus Lansberg szöveggondozói tevékenysége révén. Vö. pl. Johannes Justus Lansberg közreműködésével: *S. Gertrudis Virginis Exercitia insinuationum divinae pietatis [...]*, Köln, Henning, 1621; Tilman Bredenbach közreműködésével: *Insinuationum divinae pietatis libri V [...]*, Köln, P. Horst, 1588.

[36] Így például, Jan KVAPIL, *Ze zahrádky do zahrady, aneb Od Hortulu animae k Štěpné zahradě Martina z Kochemu: utváření modlitební knihy barokního typu*, Ústí nad Labem, Univ. J. E. Purkyně, 2001. – A Martin von Cochemmel kapcsolatos munkák bibliográfiája 1980-ig 246 tételből áll. Konradin ROTH, *P. Martin von Cochem 1634–1712, Versuch einer Bibliographie*, Koblenz-Ehernebreitstein, [s. n.], 1980, 250–268.

ti bibliográfiában korábban „Gertrudis és Mechtildis"-nél,[37] majd „A [!] két atyafi szent szüzek [...]"-címnél[38] leírt kiadások pótlása a VII. kötetben már – az egyébként téves alakban használt – „[Cochem, Martin von]" szerzői névalaknál található meg.[39] Ebben a kötetben kaptak helyet – többek között – azok a magyarországi nyomdahelyeken készült kiadások, melyeket ma olyan szlovák és szlovén könyvtárak őriznek, ahol a szerzőt és a művet már korábban összekapcsolták.

Martin von Cochem (latinosított családi nevén Linius, eredetileg Linn vagy Linde, Cochem/Mosel, 1634. december 13. – Waghäusel, 1712. szeptember 10.) kapucinus szerzetes nemcsak a 17. századi délnémet elbeszélő egyházi próza jeles művelője, hanem a 17–18. századi közép-európai imádságirodalomnak és kegyességi prózának is meghatározó alakja.[40] Az 1666. évi pestis idején jelent meg a ragályos betegségek idején iskolába nem járó gyermekek számára közérthetően megfogalmazott katekizmusa (*Kinderlehr-Büchlein*, Köln, 1666), mely ismertté tette a nevét. Legsikeresebb könyve a számos nyelvre lefordított, először 1677-ben megjelent *Das Leben Christi*, melynek szövegét ezt követően harminc éven át stilizálta, javította. A *Goldener Himmelschlüssel* a legszélesebb rétegekhez eljutott imádságos- és elmélkedő könyve, középpontban a tisztítótűzben szenvedő lelkek gondolatával.

E műveiben Martin von Cochem egy új elbeszélő stílust hozott létre a „compassio poétikája" értelmében. Kortársai, így például az Ágoston-rendi Abraham a Sancta Clara emelkedett stílusával ellentétben világosan, közérthetően és egyszerűen fogalmazott. Fő célja az elmélkedő olvasás, az olvasó azonosulási készségének felkeltése, a képzelet és az affektusok mozgósítása a valószerű megjelenítés poétikai és retorikai eszközeinek alkalmazásával. Az általa megvalósított „rafinált" egyszerűségű, együttérzést keltő elbeszélésmód egyrészt újdonságnak, másrészt hiánypótlónak számított a korban. Ez az érzékeny stílus és eszköztára évszázadokon át hatásos volt, s elsősorban ebben kereshető az oka annak, hogy a művek széles körű recepcióját a felvilágosodás sem szakította meg.[41]

A bestseller-szerzővé vált kapucinus szerzetes harmincnégy alapműből és azok

[37] Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, I, Bp., Dobrowsky Ágost, 1888, 891.

[38] *Magyarország bibliographiája 1712–1860: Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712–1860 c. művéhez*, V, *Az 1712–1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok*, Bp., OSzK, 1971, 255.

[39] *Pótlások Petrik*, VII, 103. A név a szerző szülővárosára utaló, felvett 17. századi, a középkori gyakorlatra visszautaló szerzetesi név, helyesen Martin von Cochem, tehát a nemzeti bibliográfiában és a könyvtárakban nevét az 'M' betűnél kell besorolni.

[40] Bonaventura von Mehr, *Martin (Linius) von Cochem* = *Neue deutsche Biographie*, XVI, Berlin, Duncker u. Humblot, 1990, 278–279; P. Johannes Chrysostomus Schulte, *P. Martin von Cochem (1634–1712): Sein Leben und seine Schriften*, Freiburg i. Br., Herder, 1910.

[41] Roth, *P. Martin von Cochem*, *i. m.* A 17. századi kiadások folyamatos bővülését lásd VD 17. Dieter Breuer, *Frühneuzeitliche Hagiographie am Beispiel des ›Leben Christi‹ von Martin von Cochem* = *Wer schreibt meine Lebensgeschichte: Biographie, Autobiographie, Hagiographie und ihre Entstehungszusammenhänge*, hg. Walter Sparn, Gütersloh, Gütersloher Verl.-Haus, 1990, 105–115; Franz M. Eybl, *Abraham a Sancta Clara: Vom Prediger zum Schriftsteller*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1992, 393–396.

különböző címeken az 1950-es évekig folyamatosan megjelent kiadássorozataiból álló munkássága nagymértékben befolyásolta a közép-európai újkori áhítati irodalom műfajait, stílusjegyeit, hangvételét és szerveződését. A *stylus humilis* korábban nem használt változatának fő sajátosságai Martin von Cochemnél a részletező bemutatás, a természetes, könnyed fesztelen, szemléletes és magától értetődő kifejezés, valamint az elbeszélés következetes alkalmazása a korabeli olvasó tapasztalati világához. Ez a stílus önmagában is jelentős, a katolikus egyházi irodalom egyik jól kutatható területe. Saját szóhasználatával élve, az „unstudierte Leuth" számára igyekezett közérthetően, ugyanakkor választékosan írni, miközben felidézte és alkalmazta a középkori kolostori misztika és meditációirodalom stíluseszközeit. Előszeretettel épített be munkáiba szójátékokat, idézeteket, etimologizálásokat, szólásokat és közmondásokat. Mindezek ellenére magyarországi recepciójának vizsgálata még alig kezdődött el. A művei nemzetközi számbavételében csak ritkán lehet találkozni magyar fordításokkal, magyarországi nyomdahelyek megnevezésével. Irodalmi tevékenységének hazai kutatása eddig egyetlen művére, a *Makula nélkül való tükör*re (első magyar nyelvű kiadás Nagyszombat, 1712) korlátozódott.[42]

Martin von Cochem művei közül a különféle címeken, német és latin nyelven párhuzamosan kiadott *Preces Gertrudianae* (ún. *Gertrudenbuch*) volt az első imádságoskönyv, mely a latin és német címvariánsokra egyaránt visszautalva, *Mennyei követek* címen megjelent magyar nyelven.[43] A *Gertrudenbuch* első kiadása (1666) példány szerint ma nem ismert, s a Konradin Roth által számba vett negyvenegy kiadás napjainkban folyamatosan bővül.[44] Roth nem regisztrálta az imádságoskönyv magyar nyelvű fordítását és annak kiadástörténetét sem. A munka jelenleg példányból ismert első latin (*Preces Gertrudianae*)[45] és német (*Der Zweyer H. H. Schwestern*)[46] nyelvű kiadása egyaránt 1670-ben jelent meg a kölni Friessem-nyomdában. Az 1670. évi német nyelvű kiadás a címlap tanúsága szerint már a szerző által javított negyedik kiadás volt.

A *Preces Gertrudianae* a *Mennyei követek* első kiadásának megjelenése előtt ma összesen tizenkét autorizált kiadásban ismeretes. Ágoston Péter latin nyelvből készült korábbi Bellarmino-fordítása alapján feltételeztem, hogy a jezsuita Martin von Cochem imádságoskönyvét is latinból fordította magyarra, ezért egy latin nyelvű kiadást (Köln, 1673) választottam az összevetés alapjául.[47] Az összevetés – amennyiben ilyen szöveg-

[42] Leutfrid SIGNER, *Martin von Cochem: eine große Gestalt des rheinischen Barock; seine literaturhistorische Stellung und Bedeutung*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1963; VIDA Tivadar, *Makula nélkül való tükör*, MKsz, 1967/3, 250–253. Vida tanulmányát Roth hibás adatokkal hivatkozza. ROTH, *P. Martin von Cochem*, *i. m.*, 6, 47, 296.

[43] Fontosabb címvariánsok: *Preces Gertrudianae; St. Gertrudis precum libellum; Himmlisch Kleynodt; S. Gertrudis und Mechtildis Gebettbuch; Hochnützliches und Tröstliches Gebettbuch; Die Zweyen H. H. Schwestern.* ROTH, *P. Martin von Cochem*, *i. m.*, 175–182.

[44] Lásd pl. német nyelvterületen: VD 17.

[45] VD 17 1:083730D; VD 17 12:647946K.

[46] VD 17 23:623715X.

[47] Ágoston latin nyelvből készített Roberto Bellarmino-fordítása *Mennyei dicsőség* címen jelent meg 1674-ben Nagyszombatban. – A választott kiadás: MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae*, sive Vera et

anyagú kiadással dolgozott a fordító – azt bizonyítja, hogy Ágoston Péter valóban Martin von Cochem imádságoskönyvét fordította magyarra.

Martin von Cochemnek ez az imádságoskönyve – amint a kötet közzétételét engedélyező approbációk is kivétel nélkül hangsúlyozzák – egyedülálló vállalkozásnak számított a saját korában. A két középkori misztikus szent életművére szövegszerűen hivatkozó, általuk ihletett imádságok a 17. században a szokatlanul személyes és közvetlen hangvétel miatt a középkori kolostori misztikus hagyomány sajátos folytatásának és „újjáalakításának" tekinthetők. Erre utal – többek között – a kiadások címében rendszeresen olvasható „ex mellifluis [...] Revelationibus [...] excerptarum,"[48] illetve az „auß Den [...] honigfliessenden Offenbarungen [...] außgezogen"[49] kifejezés. Martin von Cochem nem magyarázta vonzódását forrásaihoz, annyit árul el a cím végén, hogy kivételes módon kötődik Nagy Szent Gertrúdhoz: „a quodam B. Gertrudi addictissimo Sacerdote compilatus."

Az 1670-ben kelt keretszövegek kivétel nélkül kitérnek a szerzői munkamódszerre. A kötet mecénásának szóló ajánlásból megtudjuk, hogy a nevét F. M. C. (= Frater Martin Cochem) rövidítéssel aláíró szerző Nagy Szent Gertrúd és Hackeborni Mechtild életművét, azon belül különösen az *Insinuationes divinae pietatis* című kötetet tanulmányozta,[50] emellett a gertrúdi revelációkat tartalmazó, Ludovicus Blosius és Tilman Bredenbach által gondozott műveket forgatta. A *Praefatió*ban[51] a „multo studio et labore collegi" kifejezés megismétlése után így összegzi munkamódszerét: „Continet enim (licet sub inculto et humili stylo) verum et essentialem orandi modum [...] orationes", melyeket részben forrásaiból idézett, részben ő maga írt. Hangsúlyozza, hogy a szövegek eredetije „[...] sint perlectae et approbatae [...] et [...] sint examinatae et censuratae." A kötet összeállításakor Martin von Cochem saját állítása szerint „minden lehetséges módon" koncentrált az eredeti szövegek stílusának imitálására, s ennek érdekében bizonyos szavakat elhagyott, másokat hozzáadott vagy áthelyezett. Több saját imádságát is hozzáillesztette ezekhez, amint ez – vélte – általánosan megengedett. Forrásaihoz ragaszkodva az imádságok elé bevezetőket írt, melyekben Nagy Szent

---

sincera Medulla devotissimarum Precum [...] Ex mellifluis divinisque Revelationibus beatissimarum Virginum et Sororum Gertrudis et Mechtildis, Comitissarum de Hackuborn, ordinis S. Benedicti excerptarum. Libellus vere rarus [...] In gratiam non solum Saecularium, sed etiam Ecclesiasticorum et religiosorum (pro quibus specialia continet exercitia) a quodam B. Gertrudi addictissimo Sacerdote compilatus, Typis et sumptibus Wilhelmi Friessem, Bibliopolae Coloniensis, Anno 1673.

[48] Így pl. VD 17 1:083730D; VD 17 12:647946K; VD 17 23:686553E; VD 17 12:647943M; VD 17 12:647950V; VD 17 384:717527Z.

[49] Így pl. *Gertruden-Buch [...]*, München, Jäcklin, 1679.

[50] „...multo studio ac labore collegi". MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, $*_{3r-v}$. Az *Insinuationes divinae pietatis*-kiadásokból folyamatosan használtam az 1662-ben megjelent párizsi, hibáktól megtisztított kiadást: *Insinuationes Divinae Pietatis, seu vita et revelationes S. Gertrudis Virginis et Abbatissae Ordinis S. Benedicti.* A mendis quibus scatebant expurgatae studio et labore D[omini]. N[icolai]. C[anteluc]. B[enedict]., Parisiis, Apud Fredericum Leonard, 1662.

[51] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, $*_{4r-6r}$.

Gertrúd és Szent Mechtild revelációinak konkrét szöveghelyeit idézte, vagy ezekre hivatkozott.[52] Martin von Cochem munkamódszerének bemutatására, azaz hogy miként lett egy revelációból imádság, a következő példát választottam ki.[53]

> *Insinuationes*, 1662, Lib. IV, Cap. XXXV, 525–526.
> Ante festum Ascensionis. *De salutatione omnium vulnerum Christi.* Ante festum celeberrimae Ascensionis Domini, dum in salutationem celeberrimorum vulnerum totius corporis Domini Iesu legeret quinque millibus quadringentis sexaginta sex vicibus hunc versiculum (Gloria tibi suavissima, dulcissima, benignissima, nobilissima, Imperialis, excellentissima, fulgida, semperque tranquilla Trinitas pro roseis vulneribus mei unice electi amatoris) apparuit ei vice quadam Dominus Iesus, prae vultibus Angelorum forma speciosus, super quodlibet vulnus suum habens flores aureo splendore coruscantes, vultu sereno, blandissimoque affatu ipsam resalutans, et dicens inter alia: Ecce in hac praeutilanti forma et gloria qua me modo tibi exhibeo, etiam in hora mortis tuae tibi totus florens, et amoenus apparebo: et tali decore, quali nunc vulnera mea ex salutatione orationum tuarum sunt adornata, ego omnes maculas peccatorum, et negligentiarum tuarum contegens, adornabo, et etiam omnium, qui simili studio et devotione singula vulnera mea salutant cum eadem vel simili oratione.
>
> *Preces Gertrudianae*, 1673, Pars IV, 95.
> *Salutatione omnium vulnerum Christi.*
> *Cum B. Gertrudis in salutationem omnium Vulnerum totius corporis Domini Iesu legisset 5466. vicibus hunc orationem, apparuit ei Dominus super quodlibet vulnus suum habens flores aureo splendore coruscantes, blandissimeque illam salutans, dixit: Ecce in hac praeutilanti forma in hora mortis tibi apparebo, et tali decore, quali nunc mea vulnera ex salutatione orationum tuarum sunt adornata, ego omnes maculas peccatorum tuorum contegens, adornabo: et etiam omnium, qui simili studio et devotione singula vulnera mea salutabunt, cum eadem vel simili oratione.* L.4.c.35.
> [...]
> Gloria tibi suavissima, dulcissima, benignissima, nobilissima, Imperialis, excellentissima, fulgida, semperque tranquilla Trinitas pro roseis vulneribus Iesu Christi mei unice electi amatoris.[54]

[52] *Uo.*, *$_{5v-6r}$.

[53] Az azonos szövegrészeket aláhúzással emeltem ki.

[54] Ágoston Péter által magyar nyelvre átültetve, *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 125. – Lásd még pl. *Insinuationes* (1662), *i. m.*, Lib. III, Cap. XXX, §. 10, 238–239. és *Preces Gertrudianae*, *i. m.*, Pars I, 2. Ágoston Péter által magyar nyelvre átültetve, *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 2.

Martin von Cochem nem csupán a példaként bemutatott szövegekben, hanem másutt is rendszeresen elhagyta a misztikus élmény konkrét körülményeinek részletezését, elsősorban az egyházi éven belüli datálást, valamint a látomáshoz tartozó hitelesítő elemeket. Az így fennmaradt szövegrészt tovább rövidítette, egyes részeit kiemelte és olyan nyelvi-stiláris pozícióba helyezte át, mely alkalmasnak bizonyult egy jellegzetesen 17. századi imádság megkonstruálásához.

A gyűjtemény újdonságát és széles körben várható sikerét már az approbációk szövege is előrevetítette.[55] Az engedélysorozatot a későbbi kiadások is tartalmazzák, így például három közülük szó szerint olvasható a szöveganyagában átdolgozott, 1827-ben Sulzbachban megjelent német nyelvű kiadásban.[56] A szokásos nyomtatási engedélyek számától eltérő, feltűnően nagyszámú és „hosszú életű" engedélyek, valamint az 1673-as kölni kiadás címében hangsúlyozott Szűz Mária-officium, a litániák és bűnbánati zsoltárok jelenléte arra ösztönzött, hogy Martin von Cochem munkáját ellenőrizzem az *Index librorum prohibitorum*ban. A mű tartalmának részleges tiltása több *Index*-kiadásban is megtalálható. 1716-ban egy 1702-ben megjelent velencei kiadást[57] tiltottak a Szent Rítusok Kongregációjának 1709. március 4-i határozata alapján, a kötetben található litániák és officiumok miatt.[58] Ez a tiltás érvényben volt 1835-ben is.[59] Egy Kölnben 1670-ben megjelent kiadás is tartalmazta ezeket a később tiltott szövegrészeket, s az *Index* szerint ezt a kiadást meg kell tisztítani ezektől a jóvá nem hagyott litániáktól és imádságoktól[60] – azaz a munka bizonyos részei a tekintélyi hivatkozások nagy száma ellenére már 1670-ben kivívták az egyházi hatóság rosszallását. Valószínűleg ez az oka annak, hogy az 1666–1669 között megjelent korábbi kiadások ma nem ismertek példányszerűen.

Az imádságoskönyv szerkezete keveset változott az évszázadok során. Tíz részre osztva imádságokat tartalmaz.[61] A körültekintően kialakított, viszonylag egyszerű szerkezet biztosította, hogy a legkülönfélébb állapotú és rangú személyek egyaránt haszonnal forgathatják az imádságoskönyvet. Erre a szerzői szándékra már a címlap szövege felhívja a figyelmet az „In gratiam non solum Saecularium, sed etiam Ecclesiasticorum et religiosorum (pro quibus specialia continet exercitia)" megjegyzéssel. Az 1673-as kiadás alapján bemutatott szerkezet lényegében változatlan volt

[55] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, O_{7v-8r}.

[56] MARTIN VON COCHEM, *Gertrudenbuch [...] Verbessert und umgearbeitet [...]*, Sulzbach, im Verlage der J. E. v. Seibelschen Kunst- und Buchhandlung, 1827.

[57] A kiadáshoz vö. ROTH, *P. Martin von Cochem, i. m.*

[58] *Index librorum prohibitorum usque ad totum Mensem Martii MDCCXVI. Regnante Clemente XI. P. O. M.*, Romae, Ex Typographia Rev. Cam. Apost., 1716, 402.

[59] *Index librorum prohibitorum Sanctissimi Domini Nostri Gregorii XVI. Pontificis Maximi jussu editus*, Romae, Ex Typ. R. Camerae Apostolicae, 1835, 293.

[60] Jesús Martínez de BUJANDA, Marcella RICHTER, *Index librorum prohibitorum: 1600–1966*, Montréal, Genève, Centre d'Études de la Renaissance, Université de Sherbrooke, Médiaspaul, Librairie Droz, 2002, 381.

[61] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*

még 1827-ben is, mindössze a végén bővült,[62] egy új részt illesztettek hozzá, melyben az egyházi év főbb ünnepeihez kapcsolódó áhítatok kaptak helyet.[63] Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*ja és Ágoston munkássága ismeretében a korábban megrajzolt stemmát tovább bővítettem és pontosítottam.

A fordítás tartalmi és szerkezeti sajátosságai

Ágoston *Mennyei követek* című fordításának vizsgálata mind ez ideig váratott magára, az összeállítást hiába keressük a régi magyar irodalom korábban feltárt német eredetű művei között. Az 1681 előtt megjelent latin és német nyelvű *Preces Gertrudianae*-kiadások számbavétele még nem fejeződött be.[64] Ezért, továbbá a ma ismert tizenkét 1681 előtt megjelent kiadás mindegyikének beható ismerete hiányában és a magyar fordítás jellegzetességei miatt eddig nem sikerült olyan kiadást találni, melynek szerkezete és tartalma minden tekintetben megfeleltethető a *Mennyei követek*évél. A magyar címadás nem tükörfordítása egyik ismert kiadás címének vagy címrészletének sem. Feltételezhető, hogy Ágoston valamelyik 1681 előtti kiadás keretszövegében olvasta Nagy Szent Gertrúd fő művének a címét *(Legatus divinae pietatis)*, melyből a legatus (követ) kifejezés ösztönzően hatott a magyar cím megformálására. Ugyancsak ismerhette a latin és német kiadások címvariánsainak egy részét,[65] s ezek együttesen hatottak az érzékletes címadásra.

Míg Martin von Cochem imádságoskönyvének kiadásai keretszövegekkel, a változó ünnepek táblájával és részletes tartalomjegyzékkel együtt jelentek meg, Ágoston fordításában csupán a dedikációt és a sajtóhibák hozzávetőleges jegyzékét találjuk.[66] További keretszöveggel a második kiadás sem bővült.[67]

---

[62] Tartalma: *Vorbereitung zu dieser Andacht, Geistliches Testament.* MARTIN VON COCHEM, *Gertrudenbuch, i. m.*, 463–481.

[63] *Uo.*, 482–538.

[64] Vö. THIENEMANN Tivadar, *A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei, I–III*, ItK, 1922/1, 63–92; 1923/1–2, 22–33, 1923/3–4, 143–156; ROTH, *P. Martin von Cochem, i. m.*, 180. Az 1670. évi német nyelvű kiadás a szerző által javított 4. kiadás, lásd VD 17 23:623715X.

[65] Így pl. *Preces Gertrudianae Sive Vera et sincera Medulla devotissimarum Precum, potissimum ab ipso Christo dictarum, et per Spiritum sanctum revelatarum* (Einsiedeln, ca. 1670); *Preces Gertrudianae, [...] Ex mellifluis divinisque Revelationibus beatissimarum Virginum et Sororum Gertrudis et Mechtildis, Comitissarum de Hackuborn, ordinis S. Benedicti excerptarum* (Köln, 1673); *Der zweyer HH. Schwestern Gertrudis und Mechtildis Gebett-Buch: Darin lauter Himmlische und Göttliche Gebett [...]* (Köln, 1670); *Himmlisches Kleynodt Das ist: Ein gantz newes Gebett-Buech [...] Auß den Honigfliessenden Offenbahrungen S. Gertrudis Vnd Mechtildis, [...] zusammen getragen* (München, 1678).

[66] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, [ ]$_{1-6}$: Ajánlo Levelecske; [ ]$_{1-2}$: Az Nyomtatásbéli fogyatkozások.

[67] *Mennyei követek* (1727), *i. m.*

1. A szerkezet átalakítása

Az 1673-ban megjelent latin nyelvű kiadás[68] tíz *pars*ból álló szerkezetéhez képest a magyar fordítás mindössze nyolc részre tagolódik. Az első három rész többé-kevésbé azonos. Erőteljesebb módosítási törekvés a IV. résztől figyelhető meg. Az 1673. évi latin kiadás IV. és V. *pars*ának Krisztus-imádságait Ágoston egyetlen egységben, a magyar kiadás IV. részében foglalta össze. Ennek következtében a latin kiadás VI. *pars*a a magyar fordítás V. részévé vált. Az átalakítás következtében a latin imádságoskönyv VII. *pars*a megfeleltethető a magyar fordítás VII. részének; mindkettő szentekről szóló imádságokat tartalmaz. A *Mennyei követek* VI. része ismét a latin kiadás két *pars*ából származó imádságokat tartalmaz: a IX., *Orationes pro peccatis* című *pars* azonos a magyar VI. rész *Bünökböl ki térö emberek könyörgésivel*, az *Angyali kenyérrel élö emberek könyörgési* pedig a latin kiadás X. *pars*ának megfelelő tartalmú imádságaival egyeznek meg. A magyar fordítás utolsó, VIII. része a latin VIII. (orationes pro diversis necessitatibus – szükségbéli könyörgések) és X. *pars*ából (conclusio, testamentum – istenes lélek testamentomja) áll össze.

2. A szerkezeti egységek tartalmának módosítása

Bár az I. rész a formátumra hasonló nyomtatványokban lapszámra azonos terjedelmű a latin és a magyar változatban, a szövegek száma a magyar kiadványban kevesebb. Ágoston ugyanis nem fordított le néhányat a reggeli imádságok közül, és teljesen elhagyta a napközben mondható imádságokat (preces diurnae). Már itt szembetűnő, hogy jelentősen lerövidítette az imádságok bevezetőit, s a hivatkozások az átvétel során részben torzultak. Ágoston nem fordította le a II. *pars* minden szövegét sem, így – többek között – elhagyta a Szent Mechtildtől származó, áldozás alatt mondandó imádságot.[69] Ágoston beavatkozása révén ebben a részben is eltorzult több hivatkozás, míg néhány teljesen elmaradt.[70] A Szentháromság-imádságokat tartalmazó III. rész szintén több szöveggel rövidebb a magyar fordításban, ugyanakkor a fordító az előző részekhez hasonlóan folyamatosan követte az imádságok latin eredetijének sorrendjét.

A magyar változat IV. részében az összevont Krisztus-imádságok követik ugyan a IV. és V. *pars* szövegeinek sorrendjét, több hosszabb áhítat azonban kimaradt a fordításból, mint például a *Lytaniae SS. Nominis Jesu, Oratio ad Vulnus Humeri, Litaniae de passione Christi*.[71] Ezek az imádságok a következő, VI. *pars* magyar nyelvre nem officium formában lefordított Mária-officiumával, és a le nem fordított *Litaniae de B. Virginével*[72] együtt azon szövegek közé tartoznak, melyek miatt Martin von Cochem

[68] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*

[69] „Communio. Ex S. Mecht.l.1.c.9." MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 36.

[70] Így pl. MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 25, 38. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 28, 53.

[71] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 100–103, 142–142, 144–174.

[72] *Uo.*, 148–153, 178–182; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 160–166.

munkája részlegesen indexre került.[73] Eszerint Ágoston ismerhette ezek tiltását, vagy érzékelhette a szövegekben rejlő teológiai értelmezés nehézségeit. A IV. részben is folyamatos a bevezető szövegek rövidülése és a hivatkozások torzulása vagy elmaradása a latinhoz képest. Új jelenség, hogy Ágoston itt egy olyan hivatkozást is közölt, mely hiányzik[74] Martin von Cochem latin szövegéből. A legmagasabb fejezetszám a Nagy Szent Gertrúd-életmű kiadásának második kötetében a 24., azaz a *„szent Gertrudissel lib. 2. cap. 25."*-ként hivatkozott hely nem létezik.[75] Az imádságszövegek kivonatos tartalmi fordítása mellett itt találkozunk először a több imádságból álló szövegsorozatok némely részének elhagyásával.[76]

A Szűz Mária-imádságok fordításakor (VI. *pars* = V. rész) – a kötetben először – Ágoston nemcsak megváltoztatta az imádságok sorrendjét, hanem három, az általam használt kiadású latin szövegből hiányzó imádságot „toldott be". Sajátos jelenség, hogy az 1673-as latin kiadáshoz képest egyedül a magyar fordításban egymás után álló három imádság egyikéhez sem tartozik bevezető szövegrész, és hivatkozás is csak kettőnél található. A hivatkozásokat igyekeztem ellenőrizni, egyik sem utal a közölt imádságok tartalmára,[77] valószínűleg nem Martin von Cochemtől származnak, Ágoston ismeretlen forrásból emelte be ezeket.[78]

A *Mennyei követek* további három (VI–VIII.) részében Ágoston csaknem teljesen szabadon bánt a *Preces Gertrudianae* VII–X. *pars*ával. Az imádságok sorrendjét tudatosan megváltoztatta, a szövegek közül többet elhagyott, és újra csoportosítva közölte a lefordított imádságokat.[79] A VIII. rész szükségben segítő imádságai közül hiányoznak mindazon latin szövegek fordításai, melyek – címük szerint is – az egyházért[80] vagy egyházi személyekért[81] könyörögnek, illetve amelyek elmondásával valaki nem önmagáért, hanem másért imádkozik.[82] Különösen szembetűnő az imádságok intimitása,

[73] Vö. 59., 60., 61. jegyzet.

[74] „Salutatio vulneris Lateris, *ex BB. Mechtilde et Gertrude.*" MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 141–142; „Könyörges Mellyel az Christus oldalán valo sebe urunknak áldatik *szent Gertrudissel lib. 2. cap. 25.*" *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 155–156. (Kiemelés tőlem.)

[75] Vö. GERTRUDE D'HELFTA, *Oevres spirituelles*, II, *Le Héraut*, éd. Jean-Marie CLÉMENT, les Moniales de Wisques, Bernard DE VREGILLE S.J., Paris, Cerf, 1968, 1–24, 225–353; *Sanctae Gertrudis Virg. et Abbatissae Ordinis S. Benedicti Vitae et Revelationum Liber Secundus*, Caput I–XXIIII, *Epilogus huius libri, Insinuationes* (1662), *i. m.*, 77–150.

[76] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 104–111; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 129–135. – MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 111–119; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 135–139.

[77] *Insinuationes* (1662), *i. m.*, Lib. IV, Caput VIII, 423–425.

[78] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 173–175, 176–178, 179–181.

[79] Pl. MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 182–217; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 237–258.

[80] Így pl. *Osculatio quinque vulnerum pro peccatis ecclesiae, Oblatio meritorum Christi pro peccatis ecclesiae, Oratio pro tota ecclesia.* MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 217–220, 220–222, 222–223.

[81] Így pl. *Oratio [...] pro spiritualibus [...]. Uo.*, 225–226.

[82] *Oratio pro infirmo, Tres orationes [...] dum infirmus agonizat, Oblatio Passionis Christi pro defuncto. Uo.*, 232–233, 239–241, 241–242.

személyes hangvétele és az én-formula folyamatos használata.[83] Ez alól egyetlen kivétel a purgatóriumban szenvedő lelkekért szóló könyörgés.[84]

Összességében megállapítható, hogy a tartalom lerövidítése és a mű átszerkesztése a fordítás során alapvetően megváltoztatta az imádságoskönyv Martin von Cochem által kialakított, minden társadalmi csoportra tekintettel lévő használati lehetőségét.[85] Ágoston fordításában a *Mennyei követek* elsősorban az igényes, műveltebb, világi olvasóknak szánt, misztikus hangvételű magánáhítati művé alakult át, s a használók köréből kiszorulni látszanak a szerzetesek és a világi papok csoportjai.[86]

A fordítás nyelvi és stílusbeli sajátosságai

Hét évvel Bellarmino-fordításának nagyszombati megjelenése után ugyanott került ki a sajtó alól Ágoston Péter második fordítása, a *Mennyei követek*. A fordításban Ágoston igyekezett megtartani az eredeti mű sajátos hangvételét, szimbolikáját. Például a Martin von Cochemnél – tekintettel forrásaira – hangsúlyos méz-szimbolika Ágoston révén még hangsúlyosabbá vált azáltal, hogy azt mindössze egyetlen kiválasztott kontextusban (Jézus szívéből kifolyó méz) használta.[87] A szó szerinti fordítástól az eredeti szövegkörnyezetből kiemelt és átfunkcionalizált szövegek megalkotásáig többféle fordítói megoldást lehet elkülöníteni. Ezek közül a fontosabbak a következők.

1. Törekvés a pontos, szó szerinti fordításra:
A szövegek szó szerinti visszaadása általában az eredetinél hosszabb, nyelvileg bonyolultabb magyar változatot eredményezett, Ágoston valószínűleg ezért élt viszonylag ritkán ezzel a lehetőséggel.

2. Egyszerűsítés, kihagyás:
Az imádság értelmének minél teljesebb visszaadásakor a fordító rendszerint az eredetinél rövidebb szövegeket alkotott, ezek azonban kivétel nélkül könnyen érthetők, világosak. Ez a megoldás a szó szerinti átültetésnél közelebb áll a *sermo humilis* Martin von Cochem-féle újszerű használatához, valószínűleg ezért élt vele viszonylag gyakran Ágoston Péter.

3. Szabad, rövidített magyar fordítás változatai:
3.1. A latin eredetiben meglévő részek elhagyása, az abból hiányzó képes kifejezések

[83] Így pl. *Gyönyörüséges könyörgés Ha mit akar ember, boldog Aszony-által Istentöl meg-nyerni. Menyei követek* (1681), *i. m.*, 279–282.
[84] *Uo.*, 318.
[85] „In gratiam non solum Saecularium, sed etiam Ecclesiasticorum et religiosorum (pro quibus specialia continet exercitia)…" MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, címszöveg.
[86] Az imádságoskönyv világi használói körét jelzi mindkét kiadás városi elöljáróságnak címzett dedikációja.
[87] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 1.; MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 1. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 73–74; MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 149. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 124; MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 94.

használata, melynek révén az imádság szövege általánosabb érvényűvé válik (pl. *Preces Gertrudianae, i. m.*, Pars V, 124–125. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, IV. rész, 141–142).
3. 2. Jelentős kifejezések elhagyása a latin eredetiből (pl. *Preces Gertrudianae, i. m.*, Pars V, 106. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, IV. rész, 130).
3. 3. Kihagyásos fordítás, az eredetitől eltérő hangsúlyokkal (pl. *Preces Gertrudianae, i. m.*, Pars V, 133–135. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, IV. rész, 147–150). A tartalom lényegi visszaadására összpontosító, az eredetinél általában nem csupán rövidebb, de jelentősen szabadabb magyar fordításokból kitűnik Ágoston törekvése Martin von Cochem stílusának messzemenő követésére. Az így létrejött imádságok az 1. és a 2. pontban bemutatott megoldásoknál nyelvileg egységesebbek, hatásosabbak, jól visszaadják az eredeti érzelmi gazdagságát, megformálásuk közel áll a latin szövegek grammatikai egyszerűségéhez.

4. A magyar fordítás képi világa érzékletesebb a latinnál:

Preces Gertrudianae, i. m., Pars VI, 177–178.	*Menyei követek* (1681), *i. m.*, V. rész. 191–193.
Gladii doloris, *Qui cor B. Virginis in Passione Filii sui pertransierunt.* [...] *Quintus doloris gladius.* Dolorosissima virgo Maria, admoneo te illius gladii doloris, qui animam tuam pertransivit, quando Filium tuum de cruce depositum in sinum tuum accepisti, lachrymisque totum corpus ejus rigasti. [...]	Boldog aszony öt epesége vagy Faidalmok öt törei. *Mellyek boldog Aszony szivit, Urunk szenvedésekor által verték.* [...] V. Bánatnak keserü homályába borult szüz Maria; jutatom eszedbe, annak az te fajdalmodnak törit melly szivedet által járta, midön szent Fiadnak holt testit az keresztfárol, le tötték, és te ölödbe vötted szemeid könyhullatásival meg öntözted: [...]
Pars I, 8–9.	I. rész, 11–13.
Oratio ante horas canonicas, aut alias quascunque preces. [...] me ab omni distractione et ariditate mentis Custodias [...]	Könyörges imadsagok elött. [...] Szívemnek bujdoso gondolatit kötözd meg [...]
Pars IV, 88–89.	IV. rész, 119–121.
Petitio ad Iesum. [...] Tu per puram sanctissimorum cogitatuum tuorum intentionem, ardentemque transfixi cordis tui amorem, ablue omnem malarum cogitationum mearum, et criminosi cordis mei reatum. [...]	Jesushoz könyörges. [...] Sebes szivednek Sérelmivel rekezd ki Szivemböl gondolatim vétkeit. [...]

Amikor Ágoston igyekezett szabadon érvényesíteni Martin von Cochem stílusának egyéni jellegzetességeit, az esetek túlnyomó többségében érzékletes nyelvi megoldásokat hozott létre. A megfogalmazások jelentős része az érzékeny, megható, szeretettel teli kifejezések révén irodalmi minőséget képvisel. Így vált például a „Dolorosissima virgo Maria" a fájdalom felső fokának mechanikus visszaadása helyett a „Bánatnak

keserü homályába borult szüz Mária" képes kifejezéssé, melynek stiláris értéke messze meghaladja az eredetit.

5. Törekvés az eredeti tartalom tömör visszaadására, esetenkénti elhagyással vagy bővítéssel (pl. *Preces Gertrudianae, i. m.*, Pars IV, 84–86. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, IV. rész, 117–119). A fordító által elhagyott, illetve betoldott szövegrészek elősegítették az imádkozó minél teljesebb azonosulását a misztikus tartalommal.

6. A latin eredeti változatlan szövegének átfunkcionalizálása, személyesebbé tétele (pl. *Preces Gertrudianae, i. m.*, Pars X, 290. – *Menyei követek* (1681), *i. m.*, VI. rész, 222). Az elszakadás az eredeti szövegtől rendszerint könnyedebbé tette a fordítást, így lehetővé vált a szerzői szándék (készség az együttérzés kialakítására, lelki öröm) minél teljesebb megközelítése. Mindez mutatja a költőként is számon tartott Ágoston nyelvi-stiláris leleményét.

A fordítás sajátosságai között kell megemlíteni végül két különleges imádságot. Az egyik a rózsafüzérre emlékeztető „Giongi corona" (gyöngykorona, corolla gemmea).[88] A másik imádság, mely Martin von Cochem szerint az imádságoskönyv „quinta essentiá"-ja, az „istenes lélek testamentomja" *(Testamentum animae)* címet viseli.[89] A két szöveg ráirányítja a figyelmet arra, hogy Ágoston messzemenően igyekezett követni Martin von Cochem írásmódját, érzékeny volt az általa felkínált nyelvi és stiláris újdonságokra. Egyben ez lehetett az a fő motívum, mely Ágostont a *Preces Gertrudianae* lefordítására ösztönözte. Ismeretes például, hogy több évvel a fordítás megjelenése előtt foglalkoztatta a Szent Szív kultusza.[90] A *Mirra-Szedő Szarandok* (Nagyszombat, 1672) című munkája végén található *A' Christus halálán kesergö versek* című költeménye, melynek több részlete visszhangzik a *Mennyei követek*ben.[91]

A Mennyei követek *utóélete*

A *Mennyei követek* második kiadása után ezen a címen – jelenlegi tudásom szerint – nem jelent meg többé magyarul Martin von Cochem *Preces Gertrudianae*ja. A magyar fordítás – a szerző és a fordító nevének elhallgatásával, valamint az imádságok bevezető részeinek elhagyásával – 1737-től 1876-ig kedvelt imádságoskönyv volt, s az új címen

[88] MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 79–84; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 111–117. Vö. *Insinuationes* (1662), *i. m.*, 410.

[89] „Testamentum hoc ex Revel. Nostris desumptum, est quasi quinta essentia omnium Orationum, quae in hoc libro continentur." MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 311–321; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 319–331.

[90] A *Szívek kincse* (Nagyszombat, 1671) című munkája misztikus elragadtatást tükröző elmélkedéseiről lásd pl. TÜSKÉS GÁBOR, *A XVII. századi elbeszélő egyházi irodalom európai kapcsolatai (Nádasi János)*, Bp., Universitas, 1997, 50–51.

[91] RMKT, XVII/11, nr. 55, 165–166, 772–773. Vö. MARTIN VON COCHEM, *Preces Gertrudianae, i. m.*, 2; *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 3.

eddig harmincegy kiadását sikerült számba venni. Az új cím – *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* – és alcíme[92] szoros kapcsolatban áll a Martin von Cochem-féle címadásokkal,[93] azok ismeretében alkothatta meg a ma ismeretlen sajtó alá rendező. Mivel a *Len kötelecske* című ferences kordás társulati kézikönyv jelentős számban tartalmaz szemelvényeket a magyar fordításból, s e kiadások nyomtatását mariánus ferences elöljárók engedélyezték, lehetséges, hogy az új cím egy ismeretlen ferences szerzetes leleménye.

Az *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* – a *Mennyei követek*től eltérően – a latin és a német *Gertrudenbuch*-kiadásokéhoz közel álló keretszövegekkel jelent meg a 19. század második feléig. Dedikáció és olvasói előszó ugyan itt sincs a kötetekben, minden kiadásban megtalálható azonban a változó ünnepek táblája, az öröknaptár a szentek emléknapjaival és a részletes tartalomjegyzék. Több kiadást fa- vagy rézmetszetes díszcímlappal láttak el, és további metszetekkel díszítettek. Az imádságok felolvasását és társadalmi hatását tanúsítja az egyik kiadás öröknaptárának végére Pozsonyban nyomtatott mondat: „Leg-nagyobb Istenes dolgot tselekszel e' könyvetskét mások előtt-is olvasván."[94]

A kiadások összevetése szerint az imádságok sorrendje a 18. században nem változott, a tartalom is kevéssé módosult. Megmaradt a *Mennyei követek*ből megismert nyolcrészes szerkezet, melyhez a VIII. részben az *Istenes Lélek Testamentoma* után *A' külömb-külömb-féle időkre rendeltetett Énekek* címen az egyházi év ünnepeihez kapcsolódó, változó terjedelemű szöveganyag járult.[95] Hasonlóan bővült az 1789. évi kiadás is, azzal a különbséggel, hogy az énekek elé betoldottak három új imádságot.[96]

Az 1804–1876 között eddig számba vett huszonöt 19. századi kiadás az imádsá-

[92] „...mellyben mennyei, és isteni imádságok, mellyek ezeknek a két sz. szüzeknek részént a Krisztus Urunktúl, részént a szűz Anyától szóval magyaráztattak, részént a Szent Lélektül ki-világosittatván foglaltatnak. A mézzel-folyó könyvekbül az ő meg-világossitásának ki-vétetvén..."

[93] Vö. pl. *Der zweyer HH. Schwestern Gertrudis und Mechtildis Gebett-Buch:* Darin lauter Himmlische und Göttliche Gebett welche diesen HH. Jungfrawen theils von Christo oder der Mutter Gottes mündlich offenbahrt; theils durch den H. Geist eingeben worden verfast seynd, Köln, 1670[4]; *Der zweyer H. H. Schwestern Gertrudis und Mechtildis Gebett-Buch [...]* Auß den Honigfliessenden Bücheren ihrer H. Offenbahrungen trewlich herauß genommen [...], Colmar, 1688; *Preces Gertrudianae [...] Ex mellifluis divinisque Revelationibus beatissimarum Virginum et Sororum Gertrudis et Mechtildis,* Comitissarum de Hackuborn, ordinis S. Benedicti excerptarum [...], Köln, 1673. – Az imádságoskönyv német és latin nyelvű kiadásai egyaránt kedveltek voltak Magyarországon is, ezt bizonyítják a máig fennmaradt könyvtári és magántulajdonban megőrzött példányok. Hiánycikk jellegükre utal az a kézirat, melyet az Országos Széchényi Könyvtár őriz: [Martin von Cochem], *Gebett-Buch Gertrudis et Mechtildis,* worinnen schöne Morgen: Abent Meß Beicht und Communion zu allen H: und mit etlichen Litaneyen verfasset ist ihm [!] Jahr Anno 1764. Egykorú kézirat, 82 ff, 160 x 105 mm – kéziratos kivonat egy német kiadás alapján, OSzK, Oct. Germ. 550 (korábbi tulajdonosok: Elisabetha Remelein, 1819/1821; Népkönyvtári Központ).

[94] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A' két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve [...]*, Posonyban, Füskuti Landerer Mihály' költségével, és betüivel, [1789], A_{10v}.

[95] Így pl. *A' két atyafi szent szüzek* (1778), *i. m.*, 243–268.

[96] *A' két atyafi szent szüzek* (1789), *i. m.*, 272–302. E kiadásban az énekek egy részét funkcionálisan az adott témakörhöz csatolták, így pl. a II. részben található meg *A' Szent Misének minden Részeire alkalmaztatott Ének, mellyet ünnep napokon az egész nép énekül. Uo.*, 41–47.

goskönyv sikerét és hosszú magyarországi utóéletét jelzi, mivel egy-egy újabb kiadás átlagosan három évente jelent meg. A nyolcrészes szerkezet és az annak megfelelő tartalom 1833-ig[97] változatlan maradt, az újabb énekek (például szentmise alatt) és imádságok rendszerint a kötet végén találhatók meg. 1838-tól fellazult az imádságok rendje: több imádság kimaradt, helyükre újabbakat, a megváltozott ízlésvilágnak jobban megfelelőket illesztettek be (például *A' Győri Káptalan Templomában Bóld. Szűz Máriához Imádság*;[98] *Officium Nepomuki szent Jánosnak tiszteletéről*;[99] *A keresztutjárás módja*[100]). Bucsánszky Alajos nyomán 1856-tól 1860-ig a korábbi nyolcrészes szerkezet tízrészessé bővült, a IX. rész a keresztútjárás módját, a X. a szentmise részeihez rendelt énekeket tartalmazza. A korábbi részek újabb, „divatos" áhítatokkal bővültek (például *Lauretomi litánia a' boldogs. Szűz Mária szeplőtelen fogantatására*; *Boldogságos szűz Máriának makula nélkül való fogantatásáról Kis-officium*).[101] Az eddig ismert utolsó kiadás 1876-ban jelent meg Bucsánszky Alajosnál, aki itt visszaállította a korábbi nyolcrészes szerkezetet, ami azonban nem jelentette a korábbi IX. és X. rész tartalmának törlését: ezek ugyanis a VIII. rész végére kerültek. Ez volt egyben az első olyan kiadás, melyből kimaradt az *Istenes lélek testamentuma*.[102]

Összegzés

A vizsgálatban igyekeztem bemutatni egy, az irodalomtörténeti kutatásban eddig figyelmen kívül hagyott imádságoskönyv – az első latin és német nyelvű kiadásokat alig több mint tíz évvel követő – magyar nyelvű fordítását, szerkezeti, tartalmi, nyelvi és stiláris átalakítását. Az összesen hat latin és német címváltozatban ismert munka több mint ötven számba vett kiadását közel negyven újabb, magyarországi kiadással bővítettem, s kitértem a három eltérő magyar címen megjelent mű mintegy kétszáz éves hazai recepciójára.

---

[97] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A' két atyafi szent szüzek' Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve […]*, Szegeden, nyomt. Grünn Orbán' Örökösseinél, 1833.

[98] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A' két atyafi szent szűznek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve […]*, Győrben, Streibig Lipold betűivel, 1838, 235–238.

[99] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A' két Sz. Szűz Atyafi Gertrudis és Mechtildis imádságos és énekes könyv*, Pesten, Bucsánszky Alajos költségén, [1847], 197–215.

[100] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A két sz. szűz atyafi Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve […]*, Komárom, Nyomatott s kapható Szigler testvéreknél, 1854, 270–286.

[101] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A két sz. szűz atyafi Gertrudis és Mechtildis imádságos és énekes könyve, melly a' b. sz. Mária szeplőnélküli fogantatásának ünnepére tartandó imádságokkal és a szent keresztutjárás modjával megbővittetett*, Pesten, Nyomatja 's kiadja Bucsánszky Alajos, 1856, 9. rész: 203–235; 10. rész: 238–292; 130–134, 139–149.

[102] [Martin von Cochem – Ágoston Péter (ford.)], *A két sz. szűz atyafi Gertrudis és Mechtildis imádságos és énekes könyve […]*, Budapesten, Nyomatja s kiadja Bucsánszky Alajos, 1876. A Gyöngy-korona imádságot továbbra is tartalmazza, lásd 98–101.

Rendhagyó befejezésként a hatástörténet további feltárásához két, egymástól különböző lehetőségre hívom fel a figyelmet. Mivel a *Mennyei követek* imádságainak jelentős része a 18. század elején „átkerült" a ferences kordás társulatok használatába *(Len kötelecske)*, az Ágoston-féle fordítás szöveganyagát összevetettem a ferences harmadrend egy eddig példány szerint nem ismert kiadványának tartalmával. A Sarvári (Saárváry) István szerzőségéhez kapcsolódó, *Örök életre vezetgető tábla* című társulati kézikönyv[103] tartalmát[104] vizsgálva megállapítottam, hogy egyetlen szövege sem hozható kapcsolatba a *Mennyei követek*kel, és/vagy Nagy Szent Gertrúd vagy Szent Mechtild revelációinak adaptációjával.[105] Azaz a *Mennyei követek* szemelvényes formában *(Len kötelecske)* egy meghatározott módon irányított érdeklődésű társadalmi csoport (kordás társulatok tagjai) igényét kívánta szolgálni.

Ugyanakkor a magyarra fordított Martin von Cochem-féle imádságok más szövegösszefüggésben is kedveltek voltak. Szelestei N. László közölte azt az általa 1700 körülre datált kéziratban fennmaradt Jézus Szíve-officiumot, melynek eredetére vonatkozóan két hipotézist fogalmazott meg.[106] Az officium egyes részei egyértelműen utalnak Martin von Cochem szövegeire.[107] Az officiumban további imádságok is találhatók, melyek megfeleltethetők a *Mennyei követek*ből és azok latin eredetijéből ismert imádságoknak (*Az arany es szivhez valo imadsag [...]*[108] – *Az Jesus szivihez Ohaitas*[109], illetve *Kristus oldala sebéhez*[110] – *Könyörges Mellyel az Christus oldalán Valo sebe urunknak áldatik szent Gertrudissel lib. 2. cap. 25.*[111]).

Éva Knapp

„Ex mellifluis verbis"
A Prayer Book (1681) in Hungarian by Martin von Cochem (Linius, 1634–1712)

Martin von Cochem (born as Martin Linius) was a dominant figure of 17th and18th century Central-European prayer literature and devotional prose. To my knowledge,

[103] [Sarvári (Saárváry) István], *Örök életre vezetgetö tábla [...] harmadszor ki-nyomtattatott*, Györbe, Strejbig Gergely János által, 1770-dik esztendöben. Vö. Knapp, *Pietás és literatúra*, *i. m.*, 244.

[104] I. rész: harmadrendi regula és imádságok, 1–190; II. rész: áhítatok, 191–474. [Sarvári (Saárváry) István], *Örök életre vezetgetö tábla*, *i. m.*

[105] A *Mennyei követek* tartalmához közel álló imádságok: *Uo.*, 192, 200–201.

[106] Szelestei N., *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet*, *i. m.*, 77.

[107] Például *Litania az Jesus szivérűl*, vö. *Myrrhengarten*, Roth, *P. Martin von Cochem*, *i. m.*, 136–146; Martin von Cochem *Litanei vom hl. Herzen Jesu* című imádsága a *Das sechste Gärtlein*ben található.

[108] Szelestei N., *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet*, *i. m.*, 94–95.

[109] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 127–129. Vö. még latinul Martin von Cochem, *Preces Gertrudianae*, *i. m.*, 96–99.

[110] Szelestei N., *A magyarországi Jézus Szíve-tisztelet*, *i. m.*, 95.

[111] *Menyei követek* (1681), *i. m.*, 155–156. Vö. még latinul Martin von Cochem, *Preces Gertrudianae*, *i. m.*, 141–142.

research on his literary activity in Hungary has so far been limited to one work only: *Makula nélkül való tükör* [A Mirror free from Mortal Taint] (first Hungarian edition: Nagyszombat/Trnava, 1712). The œuvre of this Capuchin monk, who became a best-seller author of his time, consists of thirty-four basic works and their serial editions had stayed continuously in print with different titles until the 1950s. His life-work has largely influenced the genres and the theoretical framework of early modern Hungarian devotional literature. The Hungarian edition of Martin von Cochem's prayer book entitled *Mennyei követek avagy Sz. Gertrudis és Mechtildis égből vött imádsági* [Heavenly Messengers or Celestial Prayers of Saints Gertrude and Mechtilde] (1681), followed the Latin and the German editions ten years later (*Preces Gertrudianae*). My paper points out the changes both in the structure and content of the Hungarian translation. This work is known with six Latin and German title variations. Previous research has already identified more than fifty editions. I add nearly forty new editions to this corpus, existing under three different Hungarian titles (*Mennyei követek* [Heavenly Messengers], *Len kötelecske* [Flax Rope], *Az két atyafi szent szüzek Gertrudis és Mechtildis imádságos könyve* [Prayer Book of the Two Saint Virgins, Gertrude and Mechtilde]), and I also touch upon the approximately two hundred year-long reception history of this work in Hungary.